

אלישע בעל כנפיים

גד אילן

הגמרא במסכת שבח דף מט. מספרת על אלישע: פעם אחת גזרה מלכות דומי שמד על ישראל, שכל המניח תפילין על ראשו יהרג והיה אלישע מניח תפילין ויצא לשוק. ראהו קסדור אחד ורץ אחריו. כיוון שהגיע אצלו נסלן מראשו ואחזן בידו. אמר ליה: מה בידך? א"ל כנפי יונה. פשט ידו ונמצאו בה כנפי יונה. לפיכך נקרא אלישע בעל הכנפיים. הגמרא ממשיכה לדון מדוע דווקא כנפיים ודווקא כנפי יונה.

אך לאחר קריאת הגמרא מתעוררת קושיא חזקה, אותה מעלים כל המפרשים: הרי מצוות תפילין אינה מאותן שלש מצוות - גילוי עריות, שפיכות דמים ועבודה זרה, שנצטוונו ליהרג ולא לעבור ומדוע א"כ סיכן עצמו אלישע על מצוות תפילין? ועונים כלם על פי הגמרא בסנהדרין דף עז: האומרת: "א"ר יוחנן לא שנו (שיש ליהרג רק על שלש מצוות הנ"ל) שלא בשעת גזרה המלכות אבל בשעת גזירה המלכות אפילו מצווה קלה יהרג ובל יעבור".

הגמרא ממשיכה ומסבירה: מאי מצווה קלה אמר רבא בר רב יצחק אמר רב אפילו לשינויי ערקתא דמסאנא". בפירוש המילים "לשינויי ערקתא דמסאנא" נחלקו המפרשים: רש"י: ערקתא דמסאנא הוא ענין של צניעות ויש בו צד זהירות ואע"פ שזהו מנהג בעלמא, בשעת השמד - אפילו על מנהג יהרג ולא יעבור.

רי"ף: דרך היהודים ללכת עם שרוכים שחורים, ואותו חייבו ללכת עם אדומים כמנהג הגויים, ויש בזה משום "ובחוקותיהם לא תלכו" ולכן אסור כי זוהי מצוות לח'. וכך סוברים הר"ן והרמב"ם. רואים א"כ שאפילו מצוות קלות, מנהג, או כל מצווה יש לההרג ולא לעבור בשעת השמד.

כעך מובן מדוע סיכן עצמו אלישע על מצוות תפילין, שהרי היתה שעת השמד ובשעה כזאת אפילו על מצווה קלה יש לההרג ולא לעבור.

אך כאן מיד מתעוררת קושיא אחרת: מדוע הורידם מראשו? אם צריך לההרג אפילו על מצווה קלה, מדוע לא נהרג אלא הורידם והתחמק?

על שאלה זאת עונים תוס', ר"ן, כסף משנה ועוד. נדון בר"ן: ר"ן על דף מט. מחרץ: א) כל מה שאמרנו שבשעת השמד יהרג ובל יעבור על מצווה קלה, הכוונה למצוות כמו ערקתא דמסאנא, שזה משום "ובחוקותיהם לא תלכו" היינו מצוות ל"ה, ועליהם יהרג ולא יעבור, אך על מצוות עשה לא נהרג כי אינו עובר בידיים, שהרי יכול להשאר בשב ואל תעשה. ב) מאחר ויכולים לבטלה, חתבטל. כלומר, אם ישימוהו בביית האסורין הרי יבטלוהו, ולכן, יבטל ולא יהרג.

אך כאן חוזרת השאלה: א"כ לא חייב היה אלישע להסתכן במצוות הפילין ומדוע סיכן עצמו, הרי כשיש דין של יעבור ולא יהרג, הנהרג מחייב בנפשו?

עונה הר"ן: שם, אע"פ שאינו חייב למסור נפשו עליה רשאי למסור נפשו עליה ומקבל שכר, כי כל מצווה שמסרו ישראל עצמם עליה בשעת השמד, מוחזקה בידם ומקבלים עליה שכר הרבה. ומביא הר"ן מקרה בדניאל שמסר עצמו על הפילה שהיא מדרבנן. אך דברי הר"ן לא מובנים: מה כוונתו "רשאי למסור עצמו"? וכבר הקשה זאת ר' יאשיהו פינטו (הריא"ף) ב"עין יעקב" על שבת קל. וזו לשונו: "שאם רצה אלישע למסור נפשו עליה אע"פ שאינו חייב, היה לו למסור נפשו ולא יסלם מעל ראשו, ואם לא רצה למסור לפי שלא היה מחוייב על ביטול מצוות עשה מעיקרא, לא ימסור נפשו להניחם?"

ומתוך שם: שהרי עיקר הדין בחפילין להניחם פעם ביום ואם יוכל יניחם כל היום, ואלישע מסר נפשו להניחם כל יום ולא רצה לבטל אפילו יום אחד מפני הגזירות, ולכן לאחר שהניחם וקיים מצוות חפילין באותו היום שוב לא צריך להניחם תמיד בראשו ולסכן עצמו, וכשראהו הקסדור ורץ אחריה אמר בליבו: למה אניחם בראשי ואמסור נפשי, כיוון שכבר קיימתי המצווה, לפיכך נטלם מעל ראשו. א"כ יוצא, שאת עיקר הדין קיים, ועל ההוספה היינו, להניח כל היום הסתכן, אך על זה לא היה צריך למסור נפשו, כי קיים עיקר הדין.

ניתן להביא את הנימוקי יוסף על סנהדרין עד. האומר, שכל מצווה שנאמר יעבור ולא יהרג אם נהרג מחייב בנפשו, אך אדם גדול וירא שמים, שדואה שהדור פרוץ בכך, רשאי לקדש השם ולמסור נפשו גם במקרה של יעבור ולא יהרג כדי שיראו העם וילמדו לירא את ה' ולא יהבו. הוא מביא הוכחה מחנניה מישראל ועזריה שנפלו לכבשן האש אע"פ שלא הייתה שם ע"ז ממש.

ונלע"ד שניתן להסביר הר"ן עפ"י הנימוקי יוסף, כלומר כוונת הר"ן הייתה: מפני שהיה אלישע, אדם גדול וחסיד (וזה מוכח, שהיה גופו נקי ולכן לבש חפילין כל היום) וגם הייתה זו שעה להראות לעם לשמור על מצוות חפילין שהרי שם בשבת קל. אוסרת הגמרא שמצווה, שמסרו ישראל עצמן עליהן נשחטו בידם, ושלא מסרו עצמן עליהם רפו בידם. א"כ אלישע ראה שזו שעה שיש לחזק את מצוות חפילין ולשמרה, ובהיותו אדם גדול וחסיד מסר נפשו עליה, אע"פ, שלא היה מחוייב שהרי זו מצוות עשה.

ואם כן, מדוע הסירן מראשו?

כעת ניתן לחזור לחירוצי הר"ן עצמו; שיכלו לבטלה ממנו בין כך ובין כך, ולכן לא מצא לנחוץ לההרג עליה, אך להסתכן וללכת עם הפיליין כל היום מצא לנכון. או לחירוצי הריא"ף ולומר שהרי עיקר המצווה קיים, ולכן לההרג לא רצה, אך להסתכן רצה, בגלל השעה וכדי שלא תתרפה המצווה.

ניתן להביא ראיה לדבר: שהרי שניהם מביאים ראיות ממקרים של אנשים גדולים - הר"ן - מדניאל והנימוקי יוסף - מחנניה מישאל ועזריה, וכ"כ מביאים שניהם את המקרה של מה לה יוצא להיצלב על שמלחי את בני וכו'. ולכן נראה שכוונת שניהם הייתה, שמסרו נפשם עליה לפני משורת הדין, בגלל השעה.

רש"י: אין הוא דן בבעיה מדוע הורידם מראשו, אך אע"פ שסובר שמצווה קלה היינו מנהג, בכ"ז יכול לסבור החילוק כר"ן שמחלק בין מצווה שיכולים לבטל - תחבטל, ולכן הורידם מראשו, וכבר נמצא בכמה מפרשים כריא"ף ועוד.

תוס': בדף מט. בשבת מתרץ תוס' את הקושיא: מדוע הורידן מראשו? שהרי היה צריך לההרג כי היחה שעה השמד, ואומר: יש שוני בין ערקת דמסאנא למקרה דנן, שאז מוציא עצמו מכלל ישראל, שהרי כולם נוהגים אחרת, אבל כאן לא עושה כלום שלא מניה הפיליין כמה רגעים, כי הרבה מישראל אינם מניחים הפיליין כל היום.

אך לא מובן גם לתוס' מדוע א"כ סיכן עצמו, אם אין זו מצווה להניח כל היום והסתכן ויצא עם הפיליין? ויש להבין לשיטת התוס' בע"ז דף כז: שם אומר תוס', שאם רצה להחמיר על עצמו אפילו בשאר מצוות רשאי, ומביא ראיה מהירושלמי מר' אבא בר זימרא שנהרג ולא אכל נבילה, א"כ היכן שרובה יחמיר, ולכן גם אלישע החמיר על עצמו. ואם נשאל מדוע לא נהרג אלא הורידם?

יש לומר שיש גבול. אלישע סיכן עצמו ללכת עם הפיליין ברחוב אך לא נהרג עליהם. עוד יש לומר, אולי, מפני שעיקר המצווה קיים. וחירוצי נוסף: רגע אחד בלי הפיליין אינו נורא אך הנחת הפיליין כל היום חשיבותה מרובה ועל זה סיכן עצמו אלישע. אך תוס' בדף קל. חולק על תוס' בדף מט. ואומר: "הורידן מראשו סימן שלא מסר עצמו". ומסביר מהרש"א שם, שנראה שלא ניהא ליה לתוס' שלא מסר עצמו על מצוות הפיליין. והסביר ריא"ף שם שזוהי שיטת תוס'. כלומר, שם הגמרא מנסה להוכיח שתפיליין היחה רפויה בידם כי לא מסרו נפשן עליה - ומביאה את המקרה של אלישע. ושיטת תוס' היא, שדואים ממקרה זה, שאע"פ שהיה לו גוף נקי והיה ראוי לשימם כל היום, בכ"ז לא מסר נפשו עליה, וזו הסיבה שלא נשתמרה בידם.

לשיטת רש"י, דווקא אלישע מסר נפשו ולא כל העם, ולכן הייתה רפוייה בידם כי הם לא הקפידו כמנהגו על מצווה זו (ואז שואל ריא"ף מדוע לא מסר נפשו עד הסוף אלא הורידן ועונה כר"ן כמו שאמרנו).

אך בסוף דבריו שם מקשה ריא"ף לשיטת חוס': מדוע לא ניחא ליה שאלישע לא מסר נפשו על מצוות תפילין, הרי קיים עיקר המצווה באותו היום, והנחתה כל היום היא הידור, מדוע א"כ לא ניחא ליה, ונשאר בקושיא.

"אהבה איחז", מפרש נוסף על עין יעקב שם, מחרץ את חוס' ואומר, שלשיטת חוס', יש למסור עצמו גם על מצוות עשה, ואע"פ שהניחן כבר, יש לו למסור עצמו על זה, ומביא ראיה מר"ע במסכת ברכות סא: שהקהיל קהילות ולימד תורה אע"פ שמעיקר דין לימוד תורה, נפטר פעמים ביום, שחרית וערבית ויכול לצאת בזה - ומוכיח שם, שכך סבר גם ר"ע, שלימד תורה כל היום הרי הוא רשות ועיקר הדין פעמים ביום, ובכ"ז מסר עצמו כל היום. רואים א"כ שהבין חוס', שאין חילוק בין ת"ת שם להנחת תפילין וצריך למסור נפשו עליהם אע"פ שעיקר הדין קיימו, ולכן לא ניחא ליה לתוס' שאלישע לא מסר נפשו, כפי שצריך היה, כמו ר"ע.

ויוצא, אמנם, שחולק חוס' על הסברנו: שאלישע בכוונה מסר נפשו כי הייתה השעה ראויה והמצווה רפוייה (שיטת רש"י), אך כבר ראינו שחולק חוס' על הר"ן, שהרי חוס' סובר, שגם על מצוות עשה יהרג ולא יעבור בשעת השמד, ואילו הר"ן סובר שרק על מצוות ל"ת יהרג ולא יעבור בשעת השמד. וכבר הסברנו את רש"י כר"ן ולכן יוצא טוב: רש"י כר"ן בניגוד לתוס'. רמב"ם - הלכות יסודי התורה פ"ה ה"ד אומר: "כל מי שנאמר בו יעבור ולא יהרג ונהרג ולא עבר הרי זה מתחייב בנפשו". ומקשה שם הלחם משנה מה סובר הרמב"ם באלישע שמסר נפשו אע"פ שלא היה מחוייב? (כי הרי הייתה שעת השמד). ועונה: הרמב"ם לא סובר כר"ן לחלק בין חבטל ללא חבטל אלא מכיוון שזו מצוות עשה, יש למסור נפשו עליה, כמו שמצאנו אצל ר' חנניא בן תרדיון שמסר נפשו כדי לעסוק בתורה. אע"פ שהר"ן באלו יסביר כמו שהסברנו באלישע. הרמב"ם סובר שזו מצוות עשה ומסור נפשו עליה. ואז נשאל כמובן, מדוע א"כ הורידם מראשו? ועונה שם הלחם משנה: הרי קיים עצם המצווה באותו היום ולכן למסור נפשו לגמרי לא צריך.

ומקשה הלחם משנה מהמקרה שהביא הר"ן, שדניאל מסר עצמו על תפילה ושם הרי זה דרבנן, ומדוע מסר עצמו לפי הרמב"ם?

ועונה שם: אולי דניאל חשב שזה בצנעא ולא יגיע לידי סכנה וחשב שימלט, אך לפי מה שאמרנו, ברור, שהרי היה צדיק ולכן מסר עצמו ומובן לר"ן.

לסיכום: שיטת רש"י והר"ן שלא היה צריך למסור נפשו עליה (רש"י -
חבטל מאליה ר"ן - מצוות עשה או חבטל מאליה), אך מסר נפשו עליה בכ"ז
כי היחה השעה ראויה והיה צדיק וחסיד (כנימוקי יוסף), או כשאר
חירוצים.

שיטת תוס' ורמב"ם שהיה צריך למסור נפשו עליה, כי זו מצווה עשה,
ולרמב"ם לא מסר נפשו עד הסוף כי קיים עצם המצווה. ולתוס' (בדף קל).
היה באמת צריך למסור עצמו ולא ניהא ליה שלא מסר.

ואולי ניתן להבין, שהשוני בין הרמב"ם לתוס' הוא: בגלל הסבר
הראיה מר"ע שמסר נפשו על לימוד תורה, שהם מבינים אחרת את הענין שעיקר
הדין די בפעמים ביום בלימוד תורה שלפי תוס': ר"ע סבר שדי בפעמים ביום
מעיקר הדין, ובכ"ז מסר נפשו על לימוד תורה כל היום, וכך היה צריך
לנהוג גם אלישע במצוות תפילין שאע"פ שעיקר הדין לא כל היום, הרי היה
צריך למסור עצמו כל היום, ולפי הרמב"ם יש הבדל בין לימוד תורה לתפילין,
שלימוד תורה חובתו כל היום, ולכן ר"ע מסר נפשו עליה. אך תפילין,
שעיקרו הנחה פעם ביום ולכן טוב שהסתכן כל היום אך לא נהרג והורידן,
כי קיים עיקר הדין.

ונסיים בגמרא שבת דף מט.:

ומאי שנא כנפי יונה משאר עופות משום שנמשלו ישראל ליונה שנאמר:
"כנפי יונה נחפה כסף". מה יונה כנפיה מגינות עליה כך ישראל מצוות
מגינות עליהם.

*****
*
* במה נשתנה דורנו ? *
*
* בשינוי רשויות: *
*
* עבודה ד' - מרשות הרבים לרשות היחיד *
* והעובד - מרשות היחיד לרשות הרבים. *
*
* מכתב מאליהו - ח"ג *
*
*****